

Německý literární život a divadelní provoz

PŘIPOJENÍ K ŘÍŠI A JEHO DŮSLEDKY

Připojení Sudet a obsazení Čech a Moravy nacistickým Německem ukončilo názorovou a ideovou rozrůzněnost literatury německého jazyka na území bývalého Československa, přičemž německý kulturní život byl přizpůsoben říšskému nacionálněsocialistickému pojetí mnohem rychleji a razantněji než český. Jestliže totiž Češi proběhlé územní a státoprávní změny vnímali převážně jako násilím vnucenou katastrofu, kterou může zčásti zmírnit Říší přislíbená správní a kulturní autonomie, většina německy mluvícího a cítícího obyvatelstva rozšíření Říše o „staronová“ území akceptovala a vítala, a tudíž i snáze přijímala nová direktivně nastolovaná opatření. A měla-li česká kultura na počátku protektorátu i určité omezené a dílčí možnosti, jak nacionálněsocialistický nátlak oslabovat a obcházet, německá část populace přímo podléhala říšské kulturní politice a byla zglajchšaltována cele a rychle. Pro všechny ovšem platilo, že z občanského a společenského života byli takřka okamžitě vyloučeni (a odsouzeni k likvidaci) Židé. Občané sice rasově vyhovující, nicméně novým režimem vnímaní jako nepřátelé, byli umlčováni, případně internováni či zabíjeni.

52. Václav Tikal:
Rabbi Löw. Památce umučených
(1946)

Mnohým umělcům se před nastupujícím nacismem podařilo z českých zemí uprchnout. Nejvíce se jich usadilo ve Velké Británii: Rudolf Fuchs, Otto Pick, Walter Tschuppik, Ludwig Winder, Fritz Beer, Grete Fischerová, Elisabeth Jansteinová, Anna Maria Joklová, Oskar Kokoschka, Oskar Kosta (pseud. Peter Pont), Karl Kreibich, Rudolf Popper, Paul Reimann a Ernst Sommer, ale také v USA (Franz Werfel, Johannes Urzidil, F. C. Weiskopf, Hans Natonek, Ernst Lothar a Hermann Grab). Do Mexika odešli Egon Erwin Kisch, Lenka Reinerová a Alice Rühle-Gerstelová. Několik autorů přečkalo druhou světovou válku v Palestině (Max Brod, Felix Weltsch, Louis Fürnberg a Max Zweig). V Indii strávil válečná léta Willy Haas.

Židé, kterým se nepodařilo včas uprchnout, byli uvězněni v koncentračních táborech. V Osvětimi zemřel překladatel a diplomat Camill Hoffmann, starší bratr „zuřivého reportéra“ Paul Kisch, překladatelka Haškova *Švejka* Grete Reinerová či bratr Maxe Broda Otto. Spisovatel a sionista Oskar Rosenfeld před svou smrtí prošel ghettem v polské Lodži, kde se v letech 1941 až 1944 spolu s dalším pražským žurnalistou Oskarem Singerem významně podílel na sepsání kolektivního dokumentu *Die Chronik des Gettos Lodz/Litzmannstadt* (Kronika lodžského ghetta, 2007). Osudovým se lodžské ghetto stalo i básníku a novináři Emilu Faktorovi, který sem byl deportován v roce 1941 a po půl roce zemřel. (Jedním z nemnoha spisovatelů, kterým se podařilo pekle nacistických koncentračních táborů přežít, byl moravský neortodoxní komunistický básník Hugo Sonnenschein, známý pod pseudonymem Sonka, jenž se dočkal osvobození Osvětimi.) Tragicky zahynuli autoři, kteří se nacistickému režimu postavili otevřeně na odpor. Pro svou odbojovou činnost byl v roce 1942 v Praze popraven publicista, redaktor a překladatel Vincy Schwarz, o dva roky později ve Vídni kněz a básník Karl Roman Scholz, autor ve vězení napsaného románu *Goneril* (1947, čes. s tit. *Výbor z díla*, 2014).

Říšská moc svá kulturněpolitická opatření prosazovala prostřednictvím proplétající se sítě institucí, které si zčásti konkurovaly. Její složitost byla dána principem dvojího občanství. Němci žijící v Sudetech, ale i v Čechách a na Moravě měli – na rozdíl od tamních Čechů – status říšských občanů, a tudíž podléhali přímo Berlínu, do jehož kompetence náležely nejen Sudety, ale i německá část protektorátní kultury. Jakkoli tedy její podobu mělo spoluutvářet především říšské Ministerstvo propagandy a lidové osvěty, v praxi se na ni vztahovala rovněž rozhodnutí Úřadu říšského protektora a jeho kulturního oddělení, do roku 1942 vedeného svobodným pánem Karlem von Gregorym, dále pak SS-sturmabführerem Martinem Paulem Wolfem.

Prizpůsobením německého spolkového života říšským strukturám byl v letech 1938 až 1941 v župě Sudety a později i v protektorátu pověřen komisař Albert Hoffmann, jehož úkolem bylo zejména likvidovat organizace, spolky a fondy, které nekorespondovaly s již fungujícími direktivními principy řízení společnosti. V literární oblasti se jediným povoleným profesním sdružením stala Říšská komora písemnictví (Reichsschrifttumskammer), jedna ze sedmi komor Říšské komory pro kulturu (Reichskulturkammer), zřízené již v roce 1933 ministrem propagandy Goebbelsem. Sdružovala přitom veškeré profese související s knihami, tedy kromě spisovatelů i knihkupce a knihovníky. Členství v ní bylo závazné – pro nečleny publikační možnosti prakticky neexistovaly. Komora měla své pobočky ve všech dvaceti říšských župách; vedoucím pro župu Sudety byl liberecký nakladatel Franz Kraus.

Výsledkem koordinované dvoukolejnosti řízení protektorátního prostoru bylo, že oblast německého tisku spravovala nejen Říšská tisková komora (Reichspressekammer) řízená Maxem Ammanem, ale také protektorátní skupina Tisk (Gruppe Presse). Německé divadlo řídila Říšská divadelní komora (Reichstheaterkammer) nejprve pod vedením herce a režiséra Ludwiga Körnera, od dubna 1942 až do

konce války herce Paula Hartmanna. Rozšíření kompetencí těchto říšských kontrolních orgánů prosazujících zájmy okupační moci a jejich následné uplatňování i na oblast protektorátu a Sudet umožnilo absolutní dohled nad německou literární a kulturní produkcí na tomto území.

STÁTNI PODPORA ANGAŽOVANÝCH TVŮRCŮ

Se zavedením říšského zákonodárství v oblasti kultury závisely individuální publikační možnosti na členství v Říšské komoře písemnictví (Reichsschrifttumskammer), které bylo udíleno především spisovatelům, již byli připraveni šířit nacionální socialismus a ideu Velkoněmecké říše. Připojení Sudet a obsazení Čech a Moravy aktivizovalo skupinu prorežimních spisovatelů, kteří byli následně nejrůznějšími pobídkami a udělenými výhodami podněcováni ke spolupráci ještě těsnější.

Ze spisovatelů spjatých s prostorem Čech a Moravy k nim lze počítat Bruno Brehma, Josefa Hofmanna, Friedricha Jaksch-Bodenreutha, Erwina Guido Kolbenheyera, Karla Franze Leppu, Gustava Leutelta, Emila Merkera, Wilhelma Pleyera, Franze Spundu, Karla Hanse Strobla či Hanse Watzlika, z literárních historiků se mezi ně řadil Josef Nadler, jehož dílo *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (Dějiny literatury německých kmenů a krajů, 1912–1932) určovalo linii nacionálního výkladu dějin literatury. Takoví spisovatelé byli zahrnuti do seznamů doporučených autorských čtení (Vorschlagsliste für Dichterlesungen), od roku 1937 do roku 1942 vydávaných Goebbelsovým Ministerstvem propagandy a lidové osvěty, a tak dostávali příležitost prezentovat svou tvorbu napříč nejrůznějšími literárními

53. Wilhelm Player: *Dichterfahrt durch Kampfgebiete* (Karlsbad 1941).

Na horní fotografii z 22. července 1940 němečtí spisovatelé na okružní jízdě po památkách Paříže, zastávka na Montmartru; na spodní fotografii z 24. července 1940 naslouchají spisovatelé zprávám o válečných operacích od zúčastněných důstojníků v severofrancouzském Bellencourtu

Zu Seite 45/46

Die Teilnehmer des Dichtertreffens bei einem Vortrag über die Kampfhandlungen

festivaly a poetickými večery. Jako kulturní celebrity nadto svými slavnostními projevy za pozornosti tisku otevírali také různé propagandistické události a účastnili se mezinárodních kulturních akcí.

V roce 1939 se příležitostí takovéto spisovatele vyzdvihnout staly nejrůznější knižní výstavy a veletrhy. První z nich, Gaukulturwoche des Sudetenlandes (Kulturní týden sudetské župy), se konal v květnu 1939 v Liberci a vyvrcholil 19. května „dnem básnictví“. Během akce prezentovali svá díla Gerhard Schumann či Hans Watzlik. Obdobná básnická čtení vybraných spisovatelů byla následně zorganizována i v dalších sudetských městech a i na nich vystupovali vždy autoři z ideologické první linie: například Robert Hohlbaum v Novém Jičíně, Ilse Ringler-Kellnerová ve Vrchlabí, Bruno Brehm v Rumburku nebo Gottfried Rothacker v Jeseníku. Pokud jde o území protektorátu, v Praze se již v červnu 1939 konal první ročník festivalu Deutsche Kulturwoche (Německý kulturní týden) a v listopadu téhož roku, navzdory vypjaté politické situaci, proběhla akce Das billige deutsche Buch (Levná německá kniha). V Brně byla v prosinci pořádána akce Das zeitgemässe Buch (Současná kniha) a podobné propagační výstavy se konaly také v řadě dalších měst. Přirozenou protireakcí české strany bylo pořádání obdobných výstav a veletrhů, které měly naopak předvést a oslavit českou literaturu a knižní produkci; první z nich byl již v prosinci 1939 uspořádaný celonárodní Měsíc české knihy (→ Oslava dobré české knihy).

Do propagandistického repertoáru nacistické moci patřilo rovněž organizování poznávacích cest do Německa a na dobytá území, během nichž byly místním kulturním elitám prezentovány úspěchy nacionálního socialismu. K takovým cestám byla říšským Ministerstvem propagandy a lidové osvěty vyzývána rovněž vybraná skupina německých spisovatelů z bývalého Československa, kteří ovšem měli putovat především po Čechách a Moravě. První „vítězná“ výprava, jež se konala od 31. května do 10. června 1939, se zúčastnili mimo jiné Gertrud Fusseneggerová, Erwin Guido Kolbenheyer, Wilhelm Pleyer a Hans Watzlik. Jejich putování bylo uspořádáno tak, aby kombinovalo vzdělávací, pracovní a odpočinkové části: vedlo z Ústí nad Labem přes Litoměřice s delší zastávkou v Praze, odkud účastníci směřovali dále přes Kutnou Horu a Jihlavu až do Vídně. Cestu zakončilo slavnostní přijetí u říšského ministra Goebbelse, respektive povinnost své pozitivní dojmy z cesty literárně zpracovat a zveřejnit.

Obdobné spisovatelské výpravy byly trvalou součástí německé propagandy. Již v říjnu 1939 na Goebbelsův pokyn podnikla skupina německých spisovatelů a českých aktivistických novinářů společnou cestu do obsazeného Polska. Ve zvláštním čísle časopisu *Die Buchbesprechung* se o své dojmy a postřehy dokládající nezbytnost Hitlerova tažení do Polska podělili třeba Robert Hohlbaum, Erhard Wittek (= Fritz Steuben) nebo Friedrich Jaksch-Bodenreuth. Otištěny však zde byly také názory Čechů (Vladimíra Krychtálka, Václava Crhy, Karla Wenera ad.), kteří oceňovali nejen vojenské úspěchy wehrmachtu, ale i to, že moudrým zřízením protektorátu byly Čechy a Morava uchráněny před zničující válkou. Týdenní putování po dobytých územích západní Evropy, kterého se v létě roku 1940 účastnili Hans Watzlik, Erwin Guido Kolbenheyer, Bruno Brehm a další,²⁰⁷ zachycuje deník Wilhelma Pleyera *Dichterfahrt durch Kampfgebiete* (Básnická jízda válečným územím, 1940, 1942).

Nacistický režim přikládal literatuře a tvůrcům, kteří mu byli připraveni sloužit, výraznou pozornost, to bylo možné vysledovat zejména u příležitosti jejich životních jubileí. Vedle oslavných článků na stránkách kulturních rubrik k nim patřily i pamětní medaile a osobní gratulace, které jim adresovali nejen redaktori a kolegové,

ale také významní političtí funkcionáři. Například E. G. Kolbenheyerovi k jeho pětadesátým narozeninám v roce 1943 osobně blahopřáli K. H. Frank a Konrad Henlein i sám Joseph Goebbels; jedna z karlovarských ulic byla po něm přejmenována na Kolbenheyerstraße.

Význam současných německých spisovatelů ze Sudet a protektorátu měla umocnit také řada udělených ocenění. Patřily k nim Nationaler Buchpreis (Národní knižní cena), Preis der Stadt Prag (Cena města Prahy), Volksdeutscher Schriftumspreis (Cena německého národního písemnictví), Kulturpreis der Stadt Budweis (Kulturní cena města Českých Budějovic), Peter-Parler-Preis (Cena Petra Parláře) a mnohé další. Nejvýznamnější z nich byla Adalbert-Stifter-Preis (Cena Adalberta Stiftera), založená v roce 1940 s cílem upevnit spojení českých zemí s Říší a povzbudit německé autory, aby se zabývali otázkami spojenými s navrácením se do Říše. Cena byla udělena třikrát, a to politicky vyhovujícím autorům.

V roce 1941 ji získal Hans Watzlik za prózu *Das hölzerne Haus* (Dům ze dřeva) a Hans Stolzenburg za báseň *Traum im Glas* (Sen ve skle). V roce 1942 porota ocenila prózu Heinricha Bachmanna *Der Privatlehrer* (Soukromý učitel) a básně Leo Hanse Mallyho *Sonette um Prag* (Sonety o Praze). Oceněné texty prvního a druhého ročníku vyšly následujícího roku ve sbornících *Im Kranz der Berge* (Ve věnci hor, 1942) a *Begegnung und Heimkehr* (Setkání a návrat, 1943). V roce 1943 se pak nejvyššího ocenění dostalo básním Wilhelma Pleyera *Kohlenrevier* (Uhelový revír) a za prózu byli rovným dílem oceněni dva říšští autoři: Franz Jantsch za *Sein Schatten* (Jeho stín), Karl-Alfred Langer-Reuth za *Der Geier* (Sup) a dva protektorátní: Maria Hauska-Brichtová za novelu *Das Haus im Schatten* (Dům ve stínu) a Josef Schneider za povídku *Abschied und Heimkehr* (Rozloučení a návrat).

Kulturní politika nacionálněsocialistického Německa se již od počátku vyznačovala sestavováním takzvaných bílých a černých seznamů umělců, což přinášelo buď různé výhody (finanční, prestiž a ochranu před vojenskou službou a totálním nasazením), nebo perzekuci či násilnou smrt.

Výchozí seznam protežovaných umělců vznikl už v roce 1938, kdy Hitler přislíbil Goebbelsovi pro umělce daňovou úlevu v podobě nezdaněných 40 % příjmu. Úřady propagandy tehdy sestavily seznam 773 jmen, zejména herců, zpěváků a režisérů. Spisovatelé byli zastoupeni jen minimálně, což bylo dáno i tím, že rozhodujícím kritériem nebylo členství v NSDAP, ale popularita, měřená ročním příjmem minimálně 100 000 říšských marek. Jediným českým jménem na seznamu byla Lída Baarová.

Politika ochrany uměleckých elit však pokračovala i v průběhu války. Již několik týdnů po přepadení Polska Hitler pověřil předsedu ministerské rady pro obranu Říše maršála Göringa sestavením seznamu nepostradatelných umělců, kteří by měli být osvobozeni od vojenské služby a které to také mělo – řečeno slovy Goebbelse – „držet v šachu“: „Vést k tomu, aby nepřestali vycházet vstříc státním požadavkům.“²⁰⁸ Další soupis umělců, jenž je osvobozoval od vojenské služby a pracovního nasazení a zaručoval jim angažmá a stálý příjem, ale zavazoval je, že se budou účastnit kulturních a propagandistických akcí, byl sestaven i na sklonku války, v roce 1944.

Čítal 36 stran a hovořilo se o něm jako o „Gottbegnadeten-Liste“, tedy Seznamu bohem požehnaných. V něm byli spisovatelé zastoupeni již hojněji. Vrchol spisovatelské elity tvořila šestice dle Hitlera naprosto nepostradatelných autorů: kromě říšských Hanse Carossy, Gerharta Hauptmanna, Hannse Johsta, Agnes Miegelové a Iny Seidelové se k nim počítal i protektorátní autor Erwin Guido Kolbenheyer.

54. Lída Baarová a Jiří Dohnal,
záběr z filmu *Artur a Leontýna*
(1940)

NĚMECKÁ PERIODIKA

V rámci homogenizace kulturního a myšlenkového života byla přepsána rovněž mapa německojazyčných tiskovin a proměněn jejich charakter. Tento proces měl fatální důsledky zejména pro v Praze vydávaný německý tisk, jenž byl myšlenkově spjatý s první republikou a jejím liberalismem. Již po Mnichovu nejznámější deníky *Prager Presse* či *Deutsche Zeitung Bohemia* zastavily svou činnost, protože s odstoupením Sudet ztratily adresáta; zbývající periodika se pak snažila přizpůsobit novým poměrům. Významný liberálně-demokratický deník *Prager Tagblatt* na začátku roku 1939 změnil redakci a vydavatele (firmu Heinrich Mercy Sohn převzala nově založená společnost Böhmisches-Mährisches Verlags- und Druckerei-G.m.b.H.), přesto byl nedlouho po okupaci, 4. dubna 1939, bez ohlášení zastaven. Jeho kapacity byly ovšem využity k tomu, aby o den později začaly vycházet – již jednoznačně nacionálněsocialisticky orientované – noviny *Der neue Tag* s podtitulem *Tageszeitung für Böhmen und Mähren*. Byla jim přidělena role oficiálního informačního listu německé okupační správy a závazného vzoru pro české deníky.

Tento časopis chce poukazovat a zabývat se politickými, státoprávními, hospodářskými a kulturněpolitickými problémy ve všech důležitých oblastech protektorátu, ale i bojem mezi oběma národy v tomto prostoru. [...] Chce rovněž uvést do povědomí a vyzdvihnout i bohužel méně známé, a přece tak staré historické a politické spjitosti zemí Čech a Moravy s Říší, jakož i spjitosti mezi českým a německým národem. Na základě těchto získaných poznatků pak objasníme a podtrhneme naše politické právo na znovuzařazení starých říšských území Čech a Moravy do Velkoněmecké říše.

K. H. Frank o nově založeném časopise *Böhmen und Mähren* (1940).

Na počátku své existence měl *Der neue Tag* aspiraci v rubrice Kunst und Wissen (Umění a vědění) reflektovat i české kulturní dění, například přesun ostatků K. H. Máchy či dirigentské výkony Václava Talicha, ale také upozorňovat na české divadelní a filmové premiéry. V nedělní příloze se v roce 1939 kromě krátkých beletristických textů německých autorů objevila i jména Jana Čepa, Františka Křeliny či Františka Kvasila. Tento výchozí zájem o české kulturní dění nicméně rok od roku rapidně klesal.

K obdobným přesunům došlo i jinde. Sudetoněmecký liberální list *Reichenberger Zeitung*, vydávaný v libereckém nakladatelství bratří Stiepelů, byl bezprostředně po vzniku župy nuceně prodán Říšskému tiskovému úřadu (Reichspressekammer) a zastaven, jeho místo tak v listopadu 1938 zaujala již existující oficiální tiskovina NSDAP pro župu Sudety: deník *Die Zeit*. V Brně kupříkladu tamní deník *Tagesbote* převzalo vydavatelství Mährischer Zeitungsverlag a změnilo jej nejprve na

Volksdeutsche Zeitung, od 1. prosince 1940 pak na *Brünner Tagblatt*. Ten se tiskl ve spolupráci s brněnským nakladatelstvím Rohrer, které vydávalo i několik specializovaných lokálních periodik, například *Brünner Theaterblätter* či *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*.

K časopisům, které pokračovaly až do chvíle, kdy jejich vydávání ukončilo vyhrocené válečné dění, patřily dále *Sudetendeutsche Monatshefte*: Wilhelmem Pleyerem redigovaný teplický měsíčník německého svazu Bund der Deutschen, jenž již za první republiky vyjadřoval sudetoněmecké postoje, nebo časopis *Deutsche Arbeit*, pokračující ve své činnosti coby publikační platforma Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury, založené už v roce 1901 pražským germanistou Augustem Sauerem.

Role klíčového, a proto také výpravného kulturního periodika připadla časopisu *Böhmen und Mähren*, vydávaného od dubna 1940 v nakladatelství Volk und Reich, a to s podtitulem *Blatt des Reichsprotektors* (List říšského protektora). Koncipován byl jako měsíčník a na jeho stránkách představili mimo jiné úředníci Kulturněpolitického oddělení z Úřadu říšského protektora koncepci kulturní práce v protektorátu. V letech 1941 až 1943 byl zřizovatelem Ceny Adalberta Stiftera. O jeho významu svědčilo také to, že vycházel i v posledních letech války, kdy ostatní kulturní periodika již zanikala, jen od roku 1944 do začátku roku 1945 s dvouměsíční periodicitou.

NĚMECKÁ NAKLADATELSTVÍ

Základnu německojazyčných nakladatelských aktivit na území bývalého Československa tvořily před zřízením protektorátu středně velké podniky nabízející univerzální program: spolu s učebnicemi a pedagogickými spisy vydávaly i právní, obchodní, vlastivědnou, vědeckou i krásnou literaturu a dětské knihy. Hustou sítí vydavatelských institucí byla protkána zejména oblast Sudet, neboť zde jako vydavatelé fungovaly i politické strany, obecní úřady, úřady práce, zásilkové obchodní domy, sportovní oddíly, univerzity, živnostenské firmy, školská zařízení, tiskárny, požárníci, farnosti i obecní knihovny. Mimo standardní knižní trh se tak zde odehrávalo téměř 60 % celkové nakladatelské produkce. Praha se svými 30 000 německojazyčnými obyvateli hrála v oblasti nakladatelství spíše marginální roli.

To vše se po obsazení Sudet a okupaci mělo v souladu s nacionálněsocialistickou kulturní politikou zásadně změnit. Jednak došlo k silné redukci a reglementaci drobných vydavatelských aktivit a institucí, jednak se Praha měla stát znovu německým nakladatelským centrem. Vedly k tomu důvody ideologické i ryze pragmatické: podle pamětníků byl v Praze dostupnější papír a snáze se obcházela říšská omezení při jeho přidělování.

Nejvýznamnějším německým nakladatelstvím na území protektorátu se od svého založení 1. dubna 1940 stala pražská pobočka říšského nakladatelství Volk und Reich Verlag, v níž vycházel i již zmíněný oficiální reprezentativní měsíčník *Böhmen und Mähren*, který již svým podtitulem *Blatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren* deklaroval přímé propojení na Úřad říšského protektora. Rozsáhlá produkce tohoto nakladatelství usilovala o posílení nacionálněsocialistické myšlenky a německé kulturní dominance v českém prostoru, a to mimo jiné i vydáním historické publikace „správně“ interpretující jeho dějiny: *Das Böhmen und Mähren Buch. Volkskampf und Reichsraum* (Kniha o Čechách a Moravě. Národní boj a říšský prostor, ed. Friedrich Heiss, 1943), nebo vydáním posledního čísla sborníku *Prager Jahrbuch* (Pražská ročenka) v roce 1943.

Tři čísla *Prager Jahrbuch* byla různými nakladateli v různých místech vydána v letech 1940 až 1943, a to, jak uvedl vydavatel čísla prvního Oskar Kuhn, s úkolem „sjednotit do jedné publikace příspěvky s trvalou hodnotou“, původně publikované v týdeníku *Prager Wochenschau*. Přesněji, chtěl představit plejádu německy píšících celebrit, které svými texty přispěly k budování obrazu „od nepaměti německé Prahy“: Hanse Watzlika, Rudolfa Witzanyho, Wilhelma Raabeho, Bruno Brehma, Emila Merкера, Karla Hanse Strobla, Rudolfa Slawitscheka, Ignaze Götha, Franze Hilmara Pichlera, Franze Höllera, Guido Reifa ad.

V letech 1943–1944 se nakladatelství Volk und Reich Verlag devíti brožurami podílelo také na vydávání Prager Feldpostbücherei (Pražské polní knihovny), tedy knižní řady levných knih ve vysokém nákladu určených pro vojáky na frontě. Publikovali v ní kmenoví autoři nakladatelství jako Franz Höller, Hans Watzlik nebo Leo Hans Mally, tedy nositelé Ceny Adalberta Stiftera, v jejíž porotě zasedal pod předsednictvím K. H. Franka i majitel nakladatelství Friedrich Heiss. Lukrativní bylo rovněž vydávání řady Die Bücher des Frontarbeiters (Knihy frontového pracovníka), jež měla členům stavební Organizace Todt zprostředkovávat výběr toho „nejlepšího z německého písemnictví minulosti a současnosti“.

Koncept levných vydání pro vojáky na frontě přijalo rovněž jihočeské nakladatelství Moldavia se sídlem v Českých Budějovicích, které se spolu s nakladatelstvími Volk und Reich Verlag a karlovarským Adam Kraft Verlag stalo hlavním knižním dodavatelem knih polní pošty pro wehrmacht. Moldavia se mimo to specializovala na literární produkci pro oblast venkova – vydávala kupříkladu týdeník *Der Dorfbote*. Mezi jejími kmenovými spisovateli vynikal zejména jihlavský rodák K. H. Strobl, jemuž zde během protektorátu vyšla jeho memoárová trilogie a několik románů.

K dalším z významných německojazyčných protektorátních nakladatelství patřila firma Rudolf M. Rohrer. Už od 19. století sídlila v Brně, kdy byla největším tiskařským podnikem, a postupně integrovala celou řadu menších nakladatelství a tiskáren. Prosperitu tomuto rodinnému nakladatelství v nových poměrech zajistilo i to, že jeho podílníkem se v březnu 1941 stal Oskar Judex: od roku 1939 vládní komisař fakticky spravující město Brno a od roku 1942 jeho vrchní starosta. Nakladatelství Rohrer se během protektorátu zaměřovalo na historické a především kunsthistorické monografie. Vydalo například studii Ernsta Schwarze *Untersuchungen zur deutschen Sprach- und Volkstumsgeschichte Mittelmährens* (Zkoumání historie německého jazyka a národa střední Moravy, 1939), publikaci českoněmeckého historika Eduarda Wintera o pražských filozofech Franzi Brentanovi a Bernardu Bolzanovi a o josefinismu nebo texty prorežimního historika Heinze Zatscheka. Literární vědu v produkci zastupovala brožura mezi válkami pražského, za války mnichovského germanisty Herberta Cysarze *Hölderlins deutscher Dreiklang* (Hölderlinův německý trojzvuk, 1943). Nakladatelství Rohrer vydávalo však i sbírky pohádek a další tradiční žánry, jakož i beletristické texty místních exponentů okupačního režimu, například román a básně redaktora *Brünner Tagblattu* Rudolfa Lista *Der große Gesang* (Velký zpěv) a *Wort aus der Erde* (Slovo ze země, obojí 1941), řidčeji i beletrii bez nacionálního vyznění, například fantaskní román Rudolfa Slawitscheka *Hans Adam Löwenmacht* (1939; čes. s tit. *Pražský dobrodruh*, 1942).

Pokud jde o Sudety, i produkce tamních nakladatelství se nesla v duchu válečné propagandy, která z básníků činila „vojáky“, z literatury „mocnou zbraň“ a ze samotných nakladatelství „zbrojírny“. Dokladem toho je kupříkladu publikace *Funken aus der Waffenschmiede 1919–1944* (Jiskry ze zbrojírny, 1944) shrnující 25 let publikační činnosti jednoho z nejvýznamnějších sudetoněmeckých nakladatelství Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, do níž přispěla celá řada významných

55. Rudolf Slawitschek:
Pražský dobrodruh,
obálka českého překladu románu
Hans Adam Löwenmacht
od Zdeňka Gutha
(Praha 1943)

osobností tehdejšího německého kulturního a politického života (Franz Höller, Gertrud Henleinová, Konrad Henlein ad.). Sudetendeutscher Verlag stejně jako mnohá další na sudetoněmeckou literaturu zaměřená nakladatelství sídlilo v Liberci a jeho historie sahá až do roku 1922, kdy se po svém založení rovněž stalo hlavním publikačním orgánem společnosti Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Kultur (Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury), od 3. února 1941 Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag (Německé akademie věd v Praze).

Po zřízení protektorátu se Franz Kraus stal vedoucím pobočky Říšské komory písemnictví pro Sudety a odpovídajícím způsobem směřoval i svou literární produkci. Na upevnění nacionálněsocialistického narativu připisujícího oblast Sudet německé říši nakladatelství participovalo zejména soupisy *Sudetendeutsches Ortsnamenbuch* (Kniha sudetoněmeckých místních názvů) nebo brožurami *Reichsgau Sudetenland und das Protektorat Böhmen und Mähren* (Říšská župa Sudety a Protektorát Čechy a Morava, 1943) či *Sudetenland im Reich* (Sudety v Říši, 1943). Dále se specializovalo na německé pedagogické materiály pro školy, jako příklad lze uvést několik vydání *Rechenbuch für Volksschulen* (Německá početnice pro národní školy) nebo *Arbeitsbuch für den Unterricht in der deutschen Sprache an Volksschulen* (Cvičebnice pro vyučování v němčině na národních školách). Z krásné literatury zde vycházely především povídkové soubory sudetoněmeckých autorů Gustava Leutelta a Roberta Lindenbauma. Zásadním nakladatelským počinem bylo završení kritického vydání souborného díla Adalberta Stiftera.

Z konjunktury, kterou německým nakladatelstvím přineslo otevření nového odbytiště v Říši i mezi vojáky, profitovalo rovněž karlovarské nakladatelství Adam Kraft Verlag. V roce 1939 vydalo a předmluvou Konrada Henleina doprovodilo propagandistickou publikaci Franze Höllera *Von der SDP in die NSDAP. Ein dokumentarischer Bildbericht von der Befreiung des Sudetenlandes und vom Einzug der deutschen Truppen in das Protektorat Böhmen und Mähren* (Z SDP do NSDAP. Dokumentární obrazová zpráva o osvobození Sudet a o vstupu německých jednotek do Protektorátu Čechy a Morava, 1939). V souladu s tradicí tu byla ve dvacetitisícovém nákladu vydána také Kraftova vlastní publikace *Sudetenland. Ein Buch von seiner Schönheit* (Sudety. Kniha o jejich krásě, 1940) s předmluvou Karla Franze Leppy. Celkový počet výtisků levných vydání pro vojáky wehrmachtu v řadách Volksdeutsche Reihe (Německá národní edice) a Karlsbader Feldposthefte (Karlovarské sešity polní pošty) přesáhl půl milionu.

Kultury všech evropských národů tvoří společně mohutný proud bez počátku a konce, do něhož se vlévají proudy kultur všech národů a z něhož zase všichni národové čerpají. Jako ani jediný národ na světě není tak bohat, aby vystačil jen s tím, co stvořil sám, a aby mohl ostatním jen dávat, tak není národa tak chudého, aby nepřispěl svým dílem do toku evropské kultury a neoplodnil a neosvěžil svou tvorbou jiné. A často se stává, že ze středu národa poměrně malého a z malé země tryská tak silný proud, že běh jeho vod lze jasně sledovati v toku kultur jiných národů, ba i kultur všeevropské. Prameny, z nichž tento proud tryská, jsou rozličné. Jsou jimi jazyk, země-krajina, náboženství jako celonárodní projev a jiné; nejmohutnější a nikdy nevysychající z těchto pramenů jsou však dějiny. Takový pramen od nepaměti tryská ve vzácné síle ze země české.

Vincy Schwarz: Z věčného pramene
(předmluva k antologii *Věčné Čechy*, 1939).